

PAPER DETAILS

TITLE: KADIN ERKEK ESITSIZLIGI VEHMİNİ UYANDIRAN KONULAR VE BU KONUYLA İLİSKİLİ
AYETLERİN YORUMLARI

AUTHORS: Cumhur DEMİREL

PAGES: 63-74

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/227146>

KADIN ERKEK EŞİTSİZLİĞİ VEHMİNİ UYANDIRAN KONULAR VE BU KONUYLA İLİŞKİLİ AYETLERİN YORUMLARI*

Cumhur DEMİREL**

Özet:

Kur'ân'a göre aile, insanların kurduğu ilk sosyal kurum olup, ilk örneği Hz. Âdem, Hz. Havva ve çocuklarından teşekkül etmiştir. İslâm bu kurumun en mühim iki unsurundan biri olan kadına yerine göre anne, eş, kız olması hasebiyle büyük değer atfetmiş, onu toplumun önemli bir ferdi olarak addetmiştir. Erkek-kadın arasında haklar ve vecibeler bakımından farklılıklar olması eşitlik prensibinin erkek lehine bozulduğu anlamına gelmemektedir. Kadın bazı hususlarda az hakka sahip olmakla birlikte önemli bir takım mükellefiyetlerden de muaf tutulmuştur.

Anahtar kelimeler: Kur'ân, hak, vecibe, erkek, kadın.

Issues Regarding the Misapprehension of the Inequality of Men and Women and the Comments on the Related Verses

Abstract:

According to The Quran, family is the first social institution of the mankind and it is assumed that the first example of it is formed by Adam, Eve and their children.

Islam gives great importance to woman; one of the most two important factors of this institution, due to her status to be a mother, wife and daughter, and always regards her as a crucial person of the society. The existence of the differences between men and women in terms of the rights and commitments does not mean that it results with the deterioration of the equality principle in favor of men. While the woman has a less claim in some points, she is exempted of an important set of responsibilities.

Key words: Quran, rights, care, man, woman.

Giriş

İslâm dünyasındaki bütün düşünürlerin bir şekilde "erkek-kadın" konusuyla ilgilendiğini, hatta son yüz elli yıllık süreçte hemen her Müslüman aydının konuyla ilgili görüş açıklama ihtiyacı hissettiğini söylemek mümkündür. Müslüman aydın üzerinde oluşturulan ciddi baskılar, İslâm ve Müslümanlara yönelik saldırılar ve töhmetler, İslâm'ın kadın özgürlüğünün önünde bir engel oluşturduğu yönündeki iddialar, Müslüman mütefekkirleri bu konuyla ilgili çalışmalar yapmaya sevk etmiştir. Konu, günümüzde dahi, Batı'da İslâm'ı karalamak maksadıyla kullanılmakta olup, bu yüce dinin, şiddet taraftarı ve kadın düşmanı olduğu propagandası yapılmaya devam edilmektedir. Doğal olarak da Müslüman aydınlar, bu konuda üretilen iddia ve iftiraları

* Bu makale *Kur'ân-ı Kerîm'de Üstünlük Olgusu (Erzurum 2015)* adlı doktora tezimizin 185-198. sayfalarının ilavelerle yeniden düzenlenmesi suretiyle kaleme alınmıştır.

** Dr., İstanbul/Kartal Cezaevi Vaizi. cumhurdemirel@hotmail.com

cevaplandırmaya çalışmıştır.¹İçlerinden bazıları vicdanlarının sesine kulak vererek Müslüman olan, bir kısmı ise ihtida etmediği halde eserlerinde İslâm'a ilişkin insaflı atıflarda bulunan batılı bazı ilim adamları da Müslüman aydınlara bu hususta destek vermişlerdir.² Müslüman toplumun bir kısmının zihinlerinde de, Kur'ân-ı Kerîm'de kadın-erkek hakkındaki hükümlerin farklılığı sebebiyle, İslâm'ın erkeğe, kadına nispetle daha fazla kıymet atfettiği şeklinde bir algı bulunmaktadır.

İslâm öncesi sistemlerde kadın alınıp satılabilen bir meta konumunda iken İslâm ona her türlü hakkı tanımıştır.³ Örneğin asr-ı saâdetde Mekkeli ve Medinelî kadınların günlük hayatta faal roller üstlendikleri bilinmektedir. Kaynaklar o dönemde sırf sağlık sektöründe hizmet veren kadınların adedinin 50 civarında olduğunu haber vermekte olup,⁴ dönemin öne çıkan kadın şahsiyetlerinden biri olan Hz. Âişe'nin cemiyet içerisindeki etkin hizmetinden, ilimde, sanatta ve hukuk alanında erkeklerin dahi ona fikir danıştığından bahsetmektedir.⁵ Ancak günümüzde gerek komünist gerekse kapitalist ülkelerde sosyal hayatın bazı kesimlerinde kadının hukuken veya fiilen yararlandığı hakların eş değerinin İslâm hukukunda bulunması söz konusu değildir.⁶ İslâm dininin değer yargıları ve kadının şahsiyetinin korunmasının lüzumu, tıpkı erkeklerde olduğu gibi kadınlar hususunda da bazı özel hükümlerin bulunmasını gerekli kılar.

Eşitsizlik Vehmi Uyandıran Hükümler ve Sebepleri

Kur'ân-ı Kerîm'de kadın-erkek arasında ayrıcalık ifade eden hükümler bu iki cinsin biyolojik-fizyolojik farklılıklarından ve üstlendikleri sorumluluklardan kaynaklanmaktadır. Mevcut farklılık insaniyet bakımından artı veya eksi bir değer ifade etmemektedir. Amacı ise insanın varlık âleminde devamlılığını sağlamaya yöneliktir. İslâm'a göre Allah'tan başka her şey çift olup bu, tek başına kâmil ve kendine yeterli olanın sadece Allah olduğu anlamına gelir. O'nun dışında her şey kendi türünden olan bir karşı cinse muhtaçtır. Örneğin pozitif elektrik negatife, proton nötrona ihtiyaç duyar. Erkek-kadın açısından da durum böyledir.⁷

İki cins arasında tam bir eşitlik değil, bir yetenek ve görev dağılımı söz konusudur.⁸ Erkekte tedbir hâkim olup kadında ise hissiyat galiptir. Erkek dışa, kadın ise içe yöneliktir. Dolayısıyla bu görev dağılımı aile için bir rahmettir. Zira bu durum onların, birbirlerinin eksikliğini tamamlamalarına imkân verir. Meseleye bu zaviyeden bakıldığında "erkek mi, kadın mı üstün?" tartışmasının lüzumsuzluğu daha iyi anlaşılacaktır.⁹

Yaratılış itibarıyla erkek ve kadın arasında insan olmaları bakımından aynılık, cinsiyet ve görev yönünden ise farklılık var olması, temel hak ve hürriyetler itibarıyla her iki cinsin de aynı hükümlere tâbi tutulmalarını, bunun haricinde cinsiyet ve beden farklılığının gerektirdiği nispette ayrı ve kendilerine has hükümlere tâbi tutulmuş olmalarını gerektirir. Bu durum ise hem hikmet

¹ İbrahim Hilmi Karslı, "Kadın Erkek Eşitliği Bağlamında Tefsirlere Eleştirel Bir Yaklaşım", *Kur'ân ve Kadın Sempozyumu*, 4-5 Haziran 2010, Ankara, s. 104.

² Abdülaziz Hatip, *Onların Gözüyle İslâm'da Kadın*, Sebat Yay., İstanbul 2005, s. 8-74.

³ Muhammed Hamidullah, *İslâm'a Giriş*, (12.Baskı), (Çev : Cemal Aydın), TDV. Yay. Ankara 2010, s. 239.

⁴ Levent Öztürk, *Hizmet Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001, s. 208, 209.

⁵ Nevzat Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, Nesil Yay., İstanbul 2011, s. 121.

⁶ Hamidullah, *İslâm'a Giriş* s. 239.

⁷ Faruk Beşer, *Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği*, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 19.

⁸ Hamidullah, *İslâm'a Giriş*, s.241.

⁹ Şadi Eren, *Kur'ân ve Toplum*, Zafer Yay., İstanbul 1998, s. 29.

gereği, hem de her iki tarafın menfaatinedir. Her iki cinsin doğuştan sahip oldukları hasletlerini geliştirmeleri için bu hukuki statüye ihtiyaç vardır.¹⁰

Erkek-kadın arasında haklar ve vecibeler bakımından farklılıklar olması eşitlik prensibinin kadın aleyhine bozulduğu anlamına gelmemektedir. Kadın bazı hususlarda az hakka sahip olmasına mukabil, önemli bir takım mükellefiyetlerden de muaf tutulmuştur. Çalışma mecburiyetinde olmaması bu duruma örnek verilebilir. Tam bir eşitlik istenmesi durumunda kadınların da mecburi askerlik, maden işçiliği vb. hizmetlerde istihdam edilmeleri gerekirdi fakat günümüzde gerek İslâm devletleri gerekse batılı ülkeler, mevzuatlarında bu hizmetlerin erkeklere özel olduğunu beyan etmişlerdir.¹¹ Fizyolojik açıdan oldukça güçlü bir yaratılışa sâhip olmalarına rağmen erkeklerin dahi zaman zaman uyum sorunu yaşadıkları bu tarz işlerden muaf olmaları kadınlar için bir kolaylıktır.

Kur'ân'a göre aile, insanların kurduğu ilk sosyal kurum olup, ilk örneği Hz. Âdem, Hz. Havva ve onların çocuklarından teşekkül etmiştir. Bu kurumu fonksiyonellik bakımından insan vücudundaki hücreye benzetmek mümkündür. Hücreler birleşerek insan vücudunu meydana getirdikleri gibi aileler de toplumu meydana getirmektedirler. Ailenin yıkılması ise sosyal bünyenin çöküşü anlamına gelir.¹² İslâm dini, bu kurumun en mühim iki unsurundan biri olan kadına yerine göre anne, eş, kız olması hasebiyle büyük değer atfetmiş, onu daima toplumun önemli bir ferdi olarak addetmiş, Kur'ân-ı Kerîm'in müstakil bir sûresine de "Nisâ" sûresi adı verilmiştir. Hz. Muhammed ise kadınların Allah (c.c.) nezdindeki bu kıymetine vurguda bulunarak "Dünya bir metadır, dünya metanın en hayırlısı da Saliha kadındır."¹³ buyurmuştur. Bir âyeti celilede ise "*Ey insanlar! Şüphesiz sizleri bir erkek ve bir diğiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.*"¹⁴ buyrulurak üstünlüğün erkek veya kadın olmakta değil de takvada olduğu açıkça ifade edilmiştir.

a. Biyolojik-Fizyolojik Farktan Kaynaklanan Hükümler

Şahitlikte İki Kadının Bir Erkeğe Denk Olması

Daha önce beyan ettiğimiz üzere, Kur'ân-ı Kerîm'de kadın-erkek arasında ayrıcalık ifade eden hükümlerin sebeplerinden biri bu iki cins arasında mevcut biyolojik-fizyolojik farklılıklardır. Bu farklılıkların tezahür ettiği konulardan biri de "şahitlik" meselesidir. Kur'ân-ı Kerîm Müslümanlar arasında yapılan borç alışverişine yapılacak şahitliğin mahiyetini şöyle belirlemektedir:

"Ey İnananlar! Birbirinize belirli bir süre için borçlandığınız zaman onu yazınız. İçinizden bir kâtip doğru olarak yazsın; kâtip onu Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin, yazsın. Borçlu olan da yazdırsın, Rabbi olan Allah'tan sakınsın, ondan bir şey eksiltmesin. Eğer borçlu, sefih veya aciz, ya da yazdıramayacak durumda ise, velisi, doğru olarak yazdırsın.

¹⁰ Süleyman Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, (3. Baskı), TDV. Yay. Ankara 1992, s. 175, 176.

¹¹ Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, (6. Baskı), DİB Yayınları, Ankara 2006, s. 77.

¹² Celal Kırca, *Kur'ân ve İnsan*, Marifet Yay., İstanbul 1996, s. 117, 136.

¹³ Muhammed b. Zeyd Kazvîni, *Sünen-ü İbni Mâce*, Kitâbü'n-Nikâh, 1882, (1. Baskı), Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1997, II, 122.

¹⁴ Hucurât 49/13.

Erkeklerinizden iki şahit tutun; eğer iki erkek olmazsa şahitlerden razı olacağınız bir erkek, biri unuttuğunda diğeri ona hatırlatacak iki kadın olabilir.”¹⁵

Bazı âlimler “eğer iki erkek olmazsa şahitlerden razı olacağınız bir erkek, biri unuttuğunda diğeri ona hatırlatacak iki kadın olabilir.” İfadesine binaen kadınların şahitliğinin ancak erkekler bulunmadığı durumlarda geçerli olabileceği yönünde görüş belirtmişlerdir. Ancak âyette لَمْ يُوَجِّدْ değıl de يَكُونَا lafzının kullanılmış olması mevcut hükmün erkekler bulunduğu durumlarda da geçerli olduğunu göstermektedir.¹⁶ Bu âyet şahitlerin vasfını bildirirken, bir hakikati de gözler önüne sermektedir. Genele itibar edilecek olursa erkeklere nispetle kadınlarda zapt denilen akılda tutma gücü biraz eksik olup unutmaya ihtimali daha yüksektir. İstisnalar bulunabilirse de, itibar kişiye değıl, cinsedir. Kadın, yaratılışında duygusallık ağır basan bir varlıktır. Duygusallığın ağır bastığı kimselerde aşırı heyecan ve etkilenme meydana gelir. Etkilenmenin çokluğu ise unutmaya sebeplerindendir. Bir şeyi aklında iyi tutmak sadece bir zekâ ve hafıza meselesi değıldir. Pek çok zeki insan vardır ki aşırı duygusallıktan, fazla etkilenmeden dolayı hafızasına güvenilmez. Ayrıca kadında “sübjektiflik” daha ileri seviyededir. Dış çevredeki hâdiseler onu ilk anda ilgilendirir ve telaşa sevk eder.¹⁷ Özellikle de hamilelik döneminde biyolojik, fizyolojik ve ruhsal ciddi değışimler yaşadıkları bilimsel olarak da tespit edilmiştir.¹⁸

“Biri unuttuğunda diğeri ona hatırlatacak” ifadesiyle kastedilen durumun farklı sebepleri de olabilir. Bu sebeplerden biri de, kadının anlaşmalar konusundaki eksik bilgisi ve bütün inceliklerini ve şartlarını kavrayamaması, bu yüzden gerektiğinde dikkatli bir şahitlikte bulunabilmesi için olay hakkında zihninde açıklık belirmemesidir. Bu durumun sebebinin kadının heyecanlı tabiatı olabileceğı de düşünülebilir. Özellikle de, fıtrat olarak kadın cinsinin uhdesinde bulunan annelik, bu görevi üstlenenlerde zorunlu olarak ruhsal tepki meydana getirir. Bu zorunluluk kadının, çocuğunun isteklerini düşünmeden ve gecikmeden yerine getirebilmesi için, duygusallık ve acelecilikle karşılık vermesini gerektirmektedir. Aslında bu, Allah'ın kadına ve çocuğa olan bir lütfudur. Bu tür işlemlerde şahitlik yapmak ise, bütünüyle heyecandan arınmayı ve olaylar üzerinde etkilenmeden düşünmeyi gerektirmektedir. Burada iki kadının bulunması herhangi bir sebeple biri yanılacak olursa diğeri ona hatırlatması içindir.¹⁹ Tabii ki her ikisinin birden yanılma ihtimali vardır. Fakat iki kişi olmaları hata ihtimalini asgariye indirmektedir.

Bazı tefsirlerde tâbiîn ulemasının beyanlarına istinaden, kadınların şahitliklerinin cezalar ve hadlerle ilgili hususlarda geçerli olmadığına, onların şahitliklerinin ancak mali konular, bir de doğum ve emzirme gibi kendilerini ilgilendiren hususlarda geçerli olduğuna ilişkin değılendirmeler bulunmaktadır.²⁰ İbn-i Kayyim ise bu meseleyi tartışmış ve sonuç olarak “Kur’ân ayetleri ve Peygamberimizin hadisleri, kadının şahitliğinin şu meselelerde geçerli, şu

¹⁵ Bakara 2/282.

¹⁶ Ebû Bekr İbn-i Arabî, *Ahkâmü'l-Kur’ân* I-IV, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut tsz., I, 334.

¹⁷ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Zehrâveyn Yayınevi, İstanbul tsz., II, 261.

¹⁸ Nesim Kuğu, Gamze Akyüz, “Gebelikte Ruhsal Durum”, *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, Sayı 23, 2001, s. 6.

¹⁹ Seyyid Kutub, *fi Zilâli'l-Kur’ân*, (11. Baskı), Dâru's-Şurûk, Kahire 1985, I, 336.

²⁰ Ebû Bekr Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur’ân* I-V, (Thk. : Muhammed Sâdık Kamhâvî), Dâr'u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1992, II, 231-233.

meselelerde geçersiz olduğuna ilişkin bir kayıt getirmemiştir. Kadının şahitliği her konuda geçerlidir.” değerlendirmesini yapmıştır.²¹

Boşama Yetkisinin Erkeğe Ait Olması

Kur’ân-ı Kerîm’de talâka dair hükümlerin açıklandığı âyetler incelendiğinde Yüce Allah’ın bu fiili işleme yetkisini daima erkeklere nispet ettiği görülmektedir:

*“Bundan sonra kadını boşarsa, kadın başka birisiyle evlenmedikçe bir daha kendisine helal olmaz. Eğer ikinci koca da onu boşarsa, Allah’ın yasalarını koruyacaklarına inandıkları takdirde eski karı kocanın birbirlerine dönmelerine bir engel yoktur. Bunlar, bilen kimseler için Allah’ın açıkladığı yasalardır.”*²²

*“Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınızda, onları, iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti sayın; Rabbiniz olan Allah’tan sakının”*²³

*“Boşadığınız, fakat iddeti dolmamış kadınları gücünüz nispetinde, kendi oturduğunuz yerde oturtun.”*²⁴

Bu durum fitrat ile ilgilidir. Zira kadınlar hâdiselere ani tepkiler vermeye meyyal olup, özel halleri de fitratlarında var olan bu özelliğin daha aktif hâle gelmesine yol açar. Dolayısıyla talak hakkının onlarda olması, evlilik müessesesinin eşler arasındaki en ufak bir anlaşmazlıkta zarar görmesine sebep olabilir.

İslâm dini erkeğe bu yetkiyi bizzat kullanabilme imkânı tanımakla beraber bir vekil aracılığıyla da kullanabilme imkânı tanımıştır. Bu vekil, herhangi bir kimse olabileceği gibi, zevcesi de olabilir. Kişinin boşanma yetkisini eşine vermesine İslâm hukukunda “tefviz-i talâk” adı verilmektedir.²⁵ Bu meselenin meşruiyeti âyet ve hâdisle sabittir. Bizzat Hz. Peygamber’in eşinden sâdır olan *“Hz. Peygamber bizi serbest bıraktı. Biz ise onu tercih ettik”*²⁶ ifadesi ile beraber şu âyet-i celile de bu hususa delil teşkil etmektedir:

*“Ey Peygamber! Eşlerine şöyle söyle: “Eğer dünya hayatını ve süslerini istiyorsanız gelin size bağışta bulunayım ve güzellikle salıvereyim.””*²⁷

Âyet-i celile Hz. Peygamber’e eziyet vermenin yasak oluşu ile bağlantılıdır. Rivayete göre Peygamber (s.a.s.) bazı hanımları tarafından rahatsız edilmiş, dünya malından ondan bir şeyler istemişler veya kendilerine daha çok harcamada bulunmasını istemişlerdir. Birinin diğerini kıskanması suretiyle ona eziyet verdikleri de söylenmiştir.²⁸ Âyet-i celile nazil olduğunda Hz. Muhammed’in dört hanımı olup onlar da Hz. Sevde, Hz. Aişe, Hz. Hafsa, Hz. Ümmü Seleme idiler.²⁹ Âyetin nüzûlünden sonra, ilk önce Hz. Âişe ile konuştu ve ona *“Sana birşey soracağım; cevap vermekte acele etme, anne-babana sor, daha sonra karar ver.”* dedi ve bu ayeti okudu. Hz. Âişe de şu cevabı verdi: *“Bu konuda anne-babama mı danışayım? Allah’ı, Resulünü ve âhireti*

²¹ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, (2. Baskı), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Kahire 2000, VI, 515.

²² Bakara 2/230.

²³ Talâk 65/1.

²⁴ Talâk 65/6.

²⁵ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Hukkâm fî Şerhi Gureri'l-Ahkâm*, Fazilet Neşriyat, İstanbul tsz. , I, 371.

²⁶ Ebû Dâvûd Süleymân b. Eş'as, *Kitâbü's-Sünen*, Kitâbü't-Talâk, 12, (1. Baskı), el-Mektebetü'l-Mekkiyye, Mekke 1998, III, 77.

²⁷ Ahzâb 33/28.

²⁸ Kurtubî, Muhammed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (2. Baskı), Dâru'l-Hadîs, Kahire 1996, XII-XIV, 159.

²⁹ İbn-i Arabî, III, 557.

tercih ediyorum." Bundan sonra teker teker hanımlarına giderek her birine aynı şeyi sordu. Hepsi de Hz. Âişe'nin verdiği cevabı verdiler.³⁰

Bazı âlimler bu olayı "tahyîr" olarak isimlendirmişlerdir.³¹ Zira Hz. Peygamber'in hanımlarından herhangi biri ayrılmayı seçmiş olsaydı, Hz. Peygamber'in "*Size istediklerinizi vereyim ve sizi güzellikle bırakayım.*" sözlerinden de anlaşılacağı üzere doğrudan boşanmış olmayacak, bilakis Peygamber tarafından boşanacaktı.³²

Peygamberlerin Erkeklerden Gönderilmesi

İslâm âleminde kadının peygamber olup olamayacağının tartışıldığı ve ümmetin bir kısmının bu konuda olumlu görüş belirttiği³³ bir dönemde batıların onun insan mı yoksa şeytan mı olduğunu tartışmakta oldukları bilinen bir hakikattir.³⁴ Bu mevzu İslâm'ın kadına verdiği değeri göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Peygamberlerin cinsiyeti konusunda Mâtürîdîlerle Eş'arîler farklı görüşlere sahiptirler. Her iki mezhep de gelmiş geçmiş tüm peygamberlerin erkek olduğu hususunda hem fikir olmakla beraber, Eş'arîler kadınların da peygamber olabilmelerinin mümkün olduğunu savunmaktadırlar. Mâtürîdî mezhebine mensup kelimciler ise peygamberlerin erkeklerden olması gerektiğini özellikle ifade etmektedirler. Onlara göre risâlet görevi tabiatı gereği erkeklere uygun olup, Allah'ın bu görevi erkeklere vermesinin birçok hikmeti vardır. Davet görevini yerine getirmek inkârcıların kötü muamelelerine maruz kalmayı, gerektiğinde savaşmayı, kısacası kadınların rûhen ve bedenen tahammül edemeyeceği durumları gerektirir. Tüm bu durumlar kadınların bu görevi eksiksiz yapabilmesinin önünde engel teşkil etmektedir.³⁵ Enbiyâ sûresinde geçen "*Senden önce de, kendilerine vahyettiğimiz adamlar gönderdik.*"³⁶ meâlindeki âyet-i celîle de kadınların peygamber olup olamayacağı tartışmasında Mâtürîdîleri desteklemektedir.

Peygamberlerin kadın da olabileceğine yönelik tartışmaların kadınların devlet başkanı, hâkim ve imam olup olamayacağı sorunuyla bir ilişkisinin bulunup bulunmadığı, başka bir ifadeyle, peygamberlerin kadınlardan da olabileceğini söyleyenlerin kadınların devlet başkanı, hâkim ve imam olmaları sorunuyla ilgilenip ilgilenmedikleri araştırılmış ve Eş'arî mezhebine mensup âlimlerden bazılarının bu meselelerde olumsuz kanaate sahip oldukları tespit edilmiştir. Kadınların peygamber olabileceğini söylemenin bugün Müslümanların kadınlara ilişkin hiçbir sorununa çözüm sağlamadığı gibi kuru bir kelâmî tartışma olmaktan öte bir anlam ifade etmediği³⁷ sonucuna ulaşılmıştır.

³⁰ Müslim b. Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, Kitâbü't-Talâk, 1475, (1. Baskı), Dâr-u Tayyibe, Riyad 2006, II, 679.

³¹ Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, (Çev.: Muhammed Hân Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnali, Ali Ünal, Hamdi Aktaş), İnsan Yay., İstanbul 1990, IV, 364.

³² Râzî, Fahreddîn, *Mefâtihu'l-Ğayb*, (1. Baskı), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, XXV-XXVI, 178.

³³ Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu'l-Emâlî*, Fazilet Neşr., İstanbul tsz., s. 21.

³⁴ Beşer, *Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği*, s. 21.

³⁵ Selim Özarslan, "Peygamberlerin Özelliklerinden Erkek Olmak ve Düşündürdükleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, 2006, s. 111, 112.

³⁶ Enbiyâ 21/7.

³⁷ Özarslan, s. 120, 121.

b. Üstlenilen Sorumluluktan Kaynaklanan Hükümler

Erkeklerin Kadınlar Üzerine “Kavvâm” Olmaları

Kur’ân-ı Kerîm’in erkek-kadın arasındaki münasebetleri düzenlerken kullandığı ifadeler arasında en belirleyici olanı “kavvâmûn” (قَوَّامُونَ) kelimesidir:

“Allah’ın kimini kimine üstün kılmasından ötürü ve erkeklerin, mallarından sarf etmelerinden dolayı erkekler kadınlar üzerine kavvâmdırlar (قَوَّامُونَ). İyi kadınlar, gönülden boyun eğenler ve Allah’ın korunmasını emrettiğini, kocasının bulunmadığı zaman da koruyanlardır. Serkeşlik etmelerinden endişelendiğiniz kadınlara öğüt verin, yataklarında onları yalnız bırakın, nihayet dövün. Size itaat ediyorsa aleyhlerine yol aramayın. Doğrusu Allah yücedir, büyüktür.”³⁸

Bu kelime “Kavvâmü’l-mer’eti” şeklinde kullanıldığında “bir kadının işine bakan ve korunmasına önem veren ve işlerini idare eden kişi anlamına gelir.³⁹ Medenî bir toplumda saadeti temin için âdil bir hukuk sistemi ve bu hukuku icra edecek bir otorite bulunma zorunluluğu vardır. Bu otorite ister devlette ister toplumun en küçük grubu olan ailede olsun her hâlükârda, sorumluluk altındadır.⁴⁰ Erkeğin ailedeki sorumluluğu ona bir takım mükellefiyetler yüklemektedir. “Kavvâmü’l-mer’eti” deyişi, erkeğin kadına hâkimiyetini, fakat rastgele değil, hizmetçilikle karışık bir hâkimiyeti ifade eder. Bir taraftan erkeğin üstünlüğünü anlatırken, diğer taraftan da kadının değer ve üstünlüğünü bildirir.⁴¹

Âyetin amacı evlilik kurumunu düzene koyarak, bu kurumdaki iş ve görev bölümünü kurallara bağlamak, böylece aile fertleri arasında çıkabilecek çatışmaları engellemektir. Temel amacı bu olan âyet, aile kurumunun yönetim yetkisini erkeğe vermiş, aile reisinin erkek olduğunu belirlemiş ve bu tercihi bazı sebeplere bağlamıştır. Allah, erkeği bu yöneticiliğin dayanakları bakımından üstün kılmış, onu bu yöneticiliğin yetenek ve maharetleri ile donatmıştır. Bununla beraber erkek, aile kurumunun maddî ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü tutulmuştur. Bu yöneticilik yetkisine dayalı olarak, aile kurumunu bozulmaktan kurtarmaya, onu gelip geçici taşkınlıklara karşı korumaya, ortaya çıkacak bu taşkınlıklara nasıl karşı konacağına ilişkin imtiyazlar da bu âyet ile belirlenmektedir.⁴²

İmam Şâfiî bu âyetteki “kavvâmûn” ifadesine binaen, kadınların erkeklere namazda imamlık yapmasının kesinlikle caiz olmadığını söylemiştir.⁴³ Zührî⁴⁴ ise bu âyetten yola çıkarak “Koca ile karı arasında cana kıyma söz konusu olmadıkça kısas yoktur.” demiştir. Bu, “koca karısını öldürmedikçe, karısını dövmesinden dolayı kendisine kısas yapılamaz.” anlamına gelmektedir.⁴⁵ Âyetin bu şekilde anlaşılması, kadına karşı şiddetin had safhaya ulaştığı günümüz toplumu açısından bakıldığında, büyük bir problem doğurmaktadır. İslâm kadına kişilik

³⁸ Nisâ 4 /34.

³⁹ Yazır, II, 556.

⁴⁰ Emannullah Polat, “‘Kavvâmûn’ İfadesi Çerçevesinde Kocanın Karısını Te’dibi”, *Ekev Akademi Dergisi*, sayı 59, 2014, s. 358.

⁴¹ Yazır, II, 556.

⁴² Kutub, *fi Zilâli’l-Kur’ân*, II, 649.

⁴³ Muhammed bin İdris eş-Şâfiî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, (1. Baskı), (thk. : Abdülğani Abdülhâlık), Dâr’ulhyâi’l-Ülûm, Beyrut 1990, s. 99.

⁴⁴ Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî (671-742) daha çok hadis ve tarihi açısından önemli bir şahsiyet kabul edilmekle birlikte aynı zamanda önde gelen bir fakihdir. Halit Özkan “Zührî”, *DİA*, I-XLIV, T. D. V. Yay. , 2013 İstanbul, XLIV, 544, 548.

⁴⁵ Taberî, İbn-i Cerîr, *Câmiu’l-Beyân*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1984, IV, 59.

kazandırmış, ona saygı ve şefkat gösterilmesini emretmiştir. Şayet Müslüman toplumlarda İslâm'ın kadın konusundaki bu anlayışından farklı olarak, kadınların aleyhine farklı bir uygulama varsa, bu, dinimizden ve Yüce Kitabımızdan değil, cehaletten, mahallî anlayışlardan ve göreneklerden kaynaklanmaktadır.⁴⁶

Teaddüd-i Zevcât Meselesi

İslâm dini erkeğe, adaleti sağlamaya muktedir olması durumunda birden fazla kadınla evlenebilmesi (teaddüd-i zevcât) hususunda sınırlı bir inisiyatif tanımıştır. Ancak bunun bir mecburiyet değil bir imkân tanıma olduğu ve erkeğe büyük bir külfet yüklediği unutulmamalıdır. Her erkeğin bir eş ile hayat sürmesi arzu edilen bir mefkûre olmakla beraber hakikatin her zaman temenniye uymadığı da bir vaki'dir.⁴⁷ İslâm'ın "teaddüd-i zevcât"a müsaade etmesi bir takım toplumsal dengeleri koruma gayesine mebni olup meseleye yalnızca cinsellik açısından bakılmamalıdır. Bu durum erkeğin üstlendiği toplumsal sorumluluklarla alakalıdır. Özellikle toplumun ihtiyaç duyduğu dönemlerde bu bir ruhsattır. Şöyle ki, bir toplum içerisinde savaş vb. sebeplerle kadın-erkek arasındaki sayı dengesi değişip erkek sayısı kadın sayısına nispetle azalırsa Müslümanlar şu üç halden birini kabul etmek mecburiyetinde kalacaklardır:

1. Her erkeğin bir kadınla evlenmesi, diğer kadınların ise bunu bir imtihan kabul ederek evlilik ve sıcak bir aile nimetinden yoksun bir şekilde yaşamlarını sürdürmeleri.
2. Bir erkeğin bir kadınla evlenip, diğer kadınların ise cismani ve ruhi ihtiyaçlarını gayri meşru yollarla karşılamaları.
3. Bir erkeğin birden fazla kadınla evlenerek diğer kadınların da bu vesileyle hem günahattan korunmaları hem de bir yuva sahibi olarak kadınlık şerefine uygun yaşamları.⁴⁸

Dikkatten kaçırılmaması gereken diğer bir husus da İslâm'ın çok eşliliği teşvik etmekten ziyade daha önce uygulanmakta olan sınırsız evlilik tatbikatını dört eş ile sınırlandırmış olmasıdır:

*"Yetim kızlar hakkında adâletle muamele edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz, hoşunuza giden başka kadınlardan iki, üç ve dört kadın alın. Fakat bunların arasında adâleti gözetmeyeceğinizden korkarsınız o vakit bir zevceyle yahut sahip olduğunuz cariyelerle iktifa edin. Bu, doğruluktan sapmamanıza daha yakın ve size daha uygundur."*⁴⁹

Rivayetler Gıylan b. Selem es-Sekafî, Umeyri el-Esedî, Nevfel b. Muaviye ed-Deylemî gibi zatların Müslüman oldukları zaman dördün üzerinde eşleri olduğunu ve Hz. Peygamber'in onlardan her birerine "İçlerinden dört tanesini seç"⁵⁰ dediğini haber vermektedir. İslâm kişinin hiçbir sınırlama ve kayıt olmaksızın, on tane, daha çok ya da az kadınla evlenebildiği bir dönemde gelmiş ve erkeklere şunu bildirmiştir: Müslümanın aşmaması gereken bir sınır vardır ki, o da dördtür. Bir kayıt vardır o da adâleti gözetebilme imkânıdır. Değilse bir taneyle veya cariyelerinizle yetineceksiniz.⁵¹

⁴⁶ Şükrü Özübuğday, "Kadın Erkek Eşitliği Üzerine Birkaç Söz", *Diyanet İlmî Dergi*, sayı: 2, 1999, s. 40.

⁴⁷ Bekir Topaloğlu, *İslâm'da Kadın*, (20. Baskı), Ensar Neşr, İstanbul 2008, s. 119.

⁴⁸ Kutub, *Cihan Sulhu ve İslâm*, (Çev. : Ali Arslan), Hikmet Neşr, İstanbul 2007, s. 92, 93.

⁴⁹ Nisâ 4/3.

⁵⁰ Ebû Dâvûd, *Kitâbü't-Talâk*, 2234, II, 93.

⁵¹ Kutub, *fi Zılâli'l-Kur'ân*, I, 578, 579.

Hız. Âişe bu âyetin, cahiliye döneminde yaygın olan kötü bir alışkanlığı kaldırmak için indirildiğini söylemiştir. Yetim kızların velileri, onları kontrolleri altında tutmak için, koruyucuları olmamasını fırsat bilerek, güzellikleri ve zenginlikleri için bu yetimlerle evleniyorlar, daha sonra da onlara adaletsiz davranıyorlardı. Bundan dolayı, Müslüman olduktan sonra yetim kızlarla evlenme hususunda şüpheye düştüler. Bunun üzerine bu âyet onlara eğer adâleti sağlayamayacaklarından korkarlarsa, yetim kızlar yerine kendilerine helâl olan diğer kadınlarla evlenmelerini tavsiye etmiştir. İbn Abbas ve İkrime ise bu emrin verilış sebebinin, o dönemde var olan bir adaletsizliğı ortadan kaldırmak, olduğunu iddia etmişlerdir. İslâm'dan önce bu hususta her hangi bir sınırlama olmadığı için bazıları bir düzine kadınla bile evlenirlerdi. Daha sonra da onların artan ihtiyaçlarını karşılayamayınca, yetim yeğenlerinin veya diğer akrabalarının çaresiz yetim kızlarının mallarına el koyarlardı. Bu sebeple Allah evlenilecek kadınların sayısını sınırlamıştır. Sa'îd İbn Cübeyr, Katade ve diğer bazı müfessirler ise bu emrin kadınların haklarını korumak için verildiğini söylemişlerdir. Onların iddiaları ise şudur: Yetimlere yapılan haksızlık İslâm'dan önce de kötü görüldü, fakat kadınlara gelince durum değışirdi. İstedikleri sayıda kadınla evlenirler, vicdan azabı hissetmeksizin ve toplumdan çekinmeksizin onlara kaba ve adaletsizce davranırlardı. Bu nedenle, Allah onları yetimlere olduğu gibi eşlerine de haksızlık yapmaktan sakınmaları konusunda uyarmıştır. Öyle ise erkekler dört kadından fazla evlenmemeli ve ancak onlara adaletli davranabilecekler ise bu sayıda kadın almalıdırlar.⁵²

Ulema hür bir Müslüman'ın dört evlilikle birlikte sınırsız cariyeye sahip olmasında bir mahzur görmemişlerdir. Onlar bu âyette, eşler arasında âdil davranmama probleminin yalnızca hür kadınlar için zikredilmiş bir hüküm oluşundan yola çıkarak bu sonuca varmışlardır. Cariyelerle evlenmek her ne kadar günümüzde garip kaçsa da âyetin indiğı zaman göz önünde bulundurulduğunda bu gariplik ortadan kalkar. Bu durum cariyeye kadının hür olması için bir yöntem olarak da değıerlendirilebilir. Zira cariyenin doğuracağı çocuk, ona nispet edilecek ve böylece efendisinin ölmesi durumunda çocuğun annesi olması hasebiyle hür kalacaktır. Esasen Kur'an'ın öngördüğü bu davranış, âyetin indiğı andan itibaren köleliğı kaldırmaya yönelik son derece anlamlı bir davranıştır.⁵³

Miras Hisseleri Bakımından Erkek-Kadın

Miras hususunda semavi kaynaklı bir sistem benimsememiş toplumların, o toplumun akıl ve hukuk ehli insanların anlayış ve idraklerine, örf ve âdetlerine göre âdil bir çözüm ortaya koymaya çalıştıkları görülmektedir. Zaman içerisinde geliştirilen hukuki düzenlemeler, biri sınıf diğeri zümre sistemi olmak üzere iki ana grupta toplanabilir. Sınıf sisteminde mirasçılar ölen kişiyle aralarında var olduğu kabul edilen sevgi, saygı gibi manevi ve hissi bağlar dikkate alınarak belirlenmiş ve bir tasnife tâbi tutulmuştur. Ölenin çocukları birinci sınıf, anne-babası ve onların çocukları (ölenin kardeşleri) ikinci sınıf, büyükbaba ve büyükannesi üçüncü sınıf, bunların dışında kalanlar da dördüncü sınıf mirasçı olarak kabul edilmiştir. Bu sistemde, mevcut sınıf mirasın tamamını kendi aralarında eşit olarak taksim edip, bir sonraki sınıf mirastan mahrum

⁵² Mevdûdî, I, 291.

⁵³ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs* VIII, 20.

kalmaktadır. Zümre sisteminde de ana gruplandırma aynıdır. Ancak sınıf sisteminden farklı olarak her gruptaki mirasçılar da kendi içlerinde bir öncelik sıralamasına tâbi tutulurlar ve zümre içindeki birinci şahıs, bir sonrakini mirastan mahrum eder. Örneğin sınıf sisteminde ölenin anası, babası, kardeşleri ve kardeş çocukları beraberce mirasçı olurken zümre sisteminde ölenin babası varsa kardeşleri mirasçı olamaz.⁵⁴

İslâm miras hukukunda da ashâb-ı ferâiz, asabe ve zevi'l-erhâm gibi gruplandırmalar olmakla beraber, ölenin yakınları grup veya zümre olarak değil her biri münferit olarak ele alınarak mirastaki payı belirtildiği için bu sisteme "ferdiyetçi sistem" denilmiştir.⁵⁵ İslâm dininin miras intikalini bir esasa bağlamasındaki hedeflerden en önemlisi, hakların korunması suretiyle, paylaşım esnasında akraba arasında çıkabilecek ve huzuru bozabilecek anlaşmazlıkları önlemektir. Bu hedefe de ancak ilgili hükümlerin uygulanması ve tespit edilen paylara mirasçıların razı olması ile ulaşılabilir. Nitekim çeşitli gerekçelerle bu hükümleri uygulamayan birçok Müslüman ailenin miras paylaşımında huzursuzluk yaşadığı gözlenmekte olup⁵⁶ bu, Kur'ânî çizgiden ayrılan fert ve toplumların daima maruz kaldıkları bir durumdur.

Toplumsal barışın ve huzurun kaynağı ve teminatı olan İslâm Dini erkek ile dişiye aile kurma hususunda daima teşvik edici olmuştur. Aile hayatında harcama sorumluluğunu erkeğe yüklemiş, mirasla ilgili hükümleri de buna göre düzenlemiştir. Erkek bir kendisi, bir de eşi olmak üzere en az iki kişiden sorumlu olması hasebiyle onun gideri kadının giderinden daha çok olacağından, miras hisselerinde bu durum göz önünde bulundurulmuş, erkeğe kadının iki misli hisse belirlenmiştir:

"Allah çocuklarınız hakkında, erkeğe (zeker) iki dişinin (ünseyeyn) hissesi kadar tavsiye eder."⁵⁷ Âyette "zeker" (ذَكَرَ) ve "ünsâ" (أُنْثَى) denilmesi küçük ve büyüklerin hak etme hususunda eşit olduğunu ve bu konuda erginlik ve büyüklüğün etkisinin olmadığını şer'î delile dayandırmak ve cahiliye devrinde yapıldığı gibi çocukların mirastan mahrum edilmesine meydan vermemek içindir. Ayrıca bu âyetin "yetimler" âyetinden hemen sonra gelmesi de özellikle bu noktaya dikkat çekmektedir.⁵⁸

Kadının, erkekten daha zayıf ve muhtaç bir yaratılışa olmasına rağmen mirastan hissesinin erkekten daha az olması günümüz insanının zihnini çokça meşgul etmiştir. Esasen burada bir cinsin diğer cinse karşı kayırılması gibi bir durum söz konusu değildir. "Hakîm" olan ve kullarına âdil olmayı emreden Allah'ın bu konuda haksızlık yapması mümkün olmadığına göre bazı hallerde kadına yarım pay vermesinde mutlaka birtakım hikmetler vardır.⁵⁹ Konu tamamen aile yapısıyla ilgilidir ve İslâm'ın toplumsal yapısında erkek ve kadının yüklerinin arasında denge ve adâleti gözetmek maksadına yöneliktir. Zira erkek kadınlı evlenirken onun ve ondan olacak çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamayı da üstlenmiş olmaktadır. Kadına gelince, evlenmeden önce

⁵⁴ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul, 1974, s. 358, 359.

⁵⁵ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 359.

⁵⁶ Ahmet Efe, "İslâm Miras Hukukunda Kadın-Erkek Hisselerinin Farklı Oluşu Üzerine Bir Değerlendirme", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 18, 2011, s. 159.

⁵⁷ Nisâ4/11.

⁵⁸ Yazır, II, 520.

⁵⁹ Efe, s. 162.

veya sonra daima ona bakan bir erkek olacaktır. Hiçbir zaman ne kocasının ne de çocuklarının nafakasından sorumlu değildir. Bu bölümde külfet ve nimet arasında bir uygunluk olduğu gibi adalet de görülmektedir.⁶⁰ Asolan onların fiilî olarak aile bütçesine yaptıkları ekonomik katkılardan ziyade, ekonomik sorumluluklardır. Hiçbir toplumda kadının, aile bütçesine ekonomik katkısı inkâr olunamaz. Hatta şartlar gereği evin maddî yükü evin hanımının omuzlarında dahi olabilir. Burada önemli olan hukuk karşısındaki sorumluluk olup İslâm bu sorumluluğu erkeğe yüklemiştir. Bu görevi yerine getirmemesi durumunda kazaen ve diyaneten sorumluk onundur.⁶¹ Bu sebeptendir ki İslâm hukukunda bir erkeğin imkânı olduğu halde eşinin nafakasını karşılamaktan kaçınması gibi durumlarda önce hâkim tarafından uyarılmasına, inat etmesi durumunda ise kadının talebi doğrultusunda hapsedilmesine⁶² hükmedilmiş, yine bir erkeğin kaybolması hâlinde hâkim tarafından onun alacakları tahsil edilmek suretiyle kadının ihtiyaçlarının karşılanması uygun görülmüştür.⁶³

Sonuç:

Kur'ân-ı Kerîm'in kadına ve erkeğe yönelik hitaplarında bu iki cins arasında mevcut bedensel ve ruhsal farklılıkların gözetildiği aşikârdır. İnsan olma vasfında ortak olan bu iki varlık temel haklarda aynı hükümlere muhatap olmakla birlikte miras hisseleri, şahitlik, talak vb. konularda farklı hükümlere tâbî kılınmışlardır. Batıda, islâmofobinin tesirini artırmak amacıyla yoğun bir suiistimale maruz kalan bu mesele hakkında, yalnız batılılarda değil, Müslüman toplumda da bilgi eksikliği mevcuttur.

İslâm'ın kadına verdiği değeri keşfedebilmek için onun İslâm öncesi ve sonrası konumlarının kıyaslanması elzemdir. Kur'ân, nazil olduğu ortamda kıymet verilmeyen bir meta konumunda olan kadına tüm insani hakları tanıyarak onu muhafaza altına almıştır. Bu hususta erkek de etkin bir şekilde değerlendirilmiş olup kadına yönelik koruma görevini icra edebilmesine olanak sağlayacak yetkilerle donatılmıştır. Söz konusu yetkilerle donatılmış olması her ne kadar ilk bakışta erkeğin kadından üstün olduğu düşüncesini akla getiriyor olsa da, bir yandan da erkeğin bu yetkilerine mukabil, bazı mühim mükellefiyetlerden muaf tutulan ve korunmasına özen gösterilen kadına verilen değeri ortaya koymaktadır.

Yaratılışları icabı duygusal varlıklar olan, hâdiseler karşısında çabuk etkilenen ve hamilelik, özel durum gibi etkenler sebebiyle fizyolojik ve psikolojik anlamda ciddi değişimlere maruz kalan kadınların, bazı hususlarda erkeklerden farklı hükümlere muhatap olmaları menfaatleri icabıdır. Toplumsal dengeleri, özellikle de erkek-kadın arasında nimet külfet dengesini gözetmek maksadına yönelik bu hükümler, insanı aile kurma hususunda daima teşvik edici olan İslâm'ın bu kurumun korunmasına verdiği önemi de gözler önüne sermektedir.

Kaynakça:

Abdülhamîd, Muhammed Muhyiddîn, *el-Ahvâlü's-Şahsiyye fi's-Şerâti'l-İslâmiyye*, el-Mektebetü'l-Hanîfiyye, İstanbul tsz.

Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu'l-Emâlî*, Fazilet Neşr., İstanbul tsz.

⁶⁰ Kutub, *fi Zılâli'l-Kur'ân*, I, 591.

⁶¹ Efe, s. 166.

⁶² Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, *el-Ahvâlü's-Şahsiyye fi's-Şerâti'l-İslâmiyye*, el-Mektebetü'l-Hanîfiyye, İstanbul Tsz. , s. 196.

⁶³ Kudûrî, Ebu'l-Hasen, *Kudûrî*, Fazilet Neşr. , İstanbul tsz. , s. 134.

- Armağan, Servet, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, (6. Baskı), DİB Yayınları, Ankara 2006.
- Beşer, Faruk, *Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği*, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Cessâs, Ebû Bekr Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* I-V, (Thk. : Muhammed Sâdık Kamhâvî), Dâr'u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1992.
- Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, (2. Baskı), Dâr'ul-Garbi'l-İslâmî, Kahire 2000.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. Eş'as, *Kitâbü's-Sünen*, (1. Baskı), el-Mektebetü'l-Mekkiyye, Mekke 1998.
- Efe, Ahmet, "İslâm Miras Hukukunda Kadın-Erkek Hisselerinin Farklı Oluşu Üzerine Bir Değerlendirme", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 18, 2011
- Eren, Şâdi, *Kur'ân ve Toplum*, Zafer Yay., İstanbul 1998.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm'a Giriş*, (12.Baskı),(Çev:Cemal Aydın), TDV. Yay. Ankara 2010
- Hatip, Abdülaziz, *Onların Gözüyle İslâm'da Kadın*, Sebat Yay., İstanbul.
- İbn-i Arabî, Ebû Bekr, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tsz.
- Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul, 1974.
- Karslı, İbrahim Hilmi, "Kadın Erkek Eşitliği Bağlamında Tefsirlere Eleştirel Bir Yaklaşım", *Kur'ân ve Kadın Sempozyumu*, 4-5 Haziran 2010, Ankara.
- Kazvînî, Muhammed b. Zeyd, *Sünenü İbni Mâce*, (1. Baskı), Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1997.
- Kırca, Celal, *Kur'ân ve İnsan*, Marifet Yay., İstanbul 1996.
- Kudûrî, Ebu'l-Hasen, *Kudûrî*, Fazilet Neşr, İstanbul tsz.
- Kuğu, Nesim, Akyüz, Gamze, "Gebelikte Ruhsal Durum", *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, Sayı 23, 2001.
- Kurtubî, Muhammed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (2. Baskı), Dâru'l-Hadîs, Kahire 1996.
- Kutub, Seyyid, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, (11. Baskı), Dâru's-Şurûk, Kahire 1985.
-, *Cihan Sulhu ve İslâm*, (Çev : Ali Arslan), Hikmet Neşr, İstanbul 2007.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, (Çev.: Muhammed Hân Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnali, Ali Ünal, Hamdi Aktaş), İnsan Yay. , İstanbul 1990.
- Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Hukkâm fî Şerhi Gureri'l-Ahkâm*, Fazilet Neşriyat, İstanbul tsz.
- Müslim b. Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, Kitâbü't-Talâk, 1475, (1. Baskı), Dâr-u Tayyibe, Riyad 2006.
- Özarslan, Selim, "Peygamberlerin Özelliklerinden Erkek Olmak ve Düşündürdükleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, 2006.
- Özbuğday, Şükrü, "Kadın Erkek Eşitliği Üzerine Birkaç Söz", *Diyanet İlmi Dergi*, sayı: 2, 1999.
- Öztürk, Levent, *Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001.
- Polat, Emannullah, "Kavvâmûn' İfadesi Çerçevesinde Kocanın Karısını Te'dîbi", *Ekev Akademi Dergisi*, sayı 59, 2014.
- Râzî, Fahreddîn, *Mefâtihu'l-Ğayb*, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- Şâfiî, Muhammed bin İdris, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, (1. Baskı), (thk. : Abdülğânî Abdülhâlık), Dâr'u İhyâi'l-Ulûm, Beyrut 1990.
- Taberî, İbn-i Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984.
- Tarhan, Nevzat, *Kadın Psikolojisi*, Nesil Yay., İstanbul 2011.
- Topaloğlu, Bekir, *İslâm'da Kadın*, (20. Baskı), Ensar Neşr. , İstanbul 2008.
- Uludağ, Süleyman, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, (3. Baskı), TDV. Yay. Ankara 1992.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Zehrâveyn Yayınevi, İstanbul tsz.